

Episcopia Aradului în perioada interbelică. File de istorie bisericească

(Rezumat)

Una dintre cele mai vechi episcopii atestate documentar din cuprinsul Patriarhiei Române este Episcopia Aradului, ridicată la rang de Arhiepiscopie în baza hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române cu nr. 3.621 din 19 iunie 2009. Precursorii acesteia au fost centrele eparhiale de la Ineu și Lipova, localități în care, încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, sunt menționați ierarhi.

Încă de la înființare, Episcopia Aradului a avut un rol major în propășirea spirituală și culturală a românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania, fiind unica instituție care – într-o anumită perioadă istorică – avea un cuvânt de spus în Casa Magnaților de la Budapesta, cu episcopi prezenți în calitate de membri de drept ai Parlamentului maghiar. Continuitatea Ortodoxiei românești în partea de vest a țării noastre se datorează episcopilor, consilierilor eparhiali, protopopilor, preoților și credincioșilor din aceste locuri. Un rol deosebit de important l-a avut Episcopia Aradului, prin reprezentanții săi, și în crearea statului național-unitar român. Pe lângă statutul de *Capitală politică a Marii Uniri*, dobândit datorită faptului că aici au activat marii corifei care au alcătuit programul și documentele Unirii, Aradul ar merita din plin și numele de *Capitală bisericească a Marii Uniri*, iar aceasta pentru că episcopul Aradului era locțiitor al mitropolitului Ardealului, cu un rol covârșitor în realizarea acestui deziderat. O contribuție majoră la înfăptuirea unificării bisericești din anul 1925, precum și la crearea Patriarhiei Române, de la a cărei înființare se vor împlini în curând 100 de ani, a avut Episcopia Aradului prin ierarhul Ioan Ignatie Papp și colaboratorii săi, care au semnalat necesitatea unei organizări bisericești unitare pentru toți românii ortodocși. Problema Concordatului semnat cu Vaticanul în anul 1927 a preocupat atât ierarhii, cât și protopopii și credincioșii eparhiei arădene, fiind cunoscute luările de poziție împotriva acestei decizii cu grave consecințe în actualitatea vremii. Învățământul teologic de la Arad, cu vechi rădăcini în istoria Eparhiei, ocupă și astăzi un loc de cinste între Facultățile de Teologie din țară. Se cunoaște contribuția corpului profesoral de la Institutul Teologic din Arad, care a militat pentru reorganizarea unitară a învățământului teologic din Patriarhia Română și pentru ridicarea acestei instituții de învățământ la rang de

Academie Teologică. Susținerea culturii a fost preocuparea esențială a celor ce au ținut frâiele Episcopiei Aradului, conștienți fiind că doar prin promovarea culturii se va putea ajunge la emanciparea națională și spirituală a unui popor. Activitatea misionară a reprezentat, de asemenea, o prioritate, inclusiv datorită faptului că politica dusă de guvernul de la Budapesta viza deznaționalizarea românilor, maghiarizarea forțată, dar și intenția vizibilă de a determina părăsirea credinței ortodoxe; pe aceeași linie, în perioada interbelică tendințele revizioniste maghiare amenințau integritatea teritorială a statului român. Activitatea social-filantropică, apostolatul laic, înființarea diferitelor societăți și asociații erau modalități prin care Episcopia Aradului reușea să implice laicii în lucrarea pastoral-misionară a Bisericii. În perioada interbelică Episcopia Aradului a fost centrul care a coagulat principalele elemente ale societății locale, menținând vie conștiința națională, atât de importantă în păstrarea identității de neam, de limbă, de cultură și de credință.

Cronologic, lucrarea de față surprinde perioada interbelică, marcată de sfârșitul Primului Război Mondial și realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 și până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial în 1939, respectiv anul 1941, anul intrării României în război; ca o extensie, pe alocuri am considerat potrivit să continui studiul istoric al perioadei până în 1948, anul instaurării unei noi orânduirii politice în România.

Motivația alegerii temei pe care doresc să o prezint ca teză de doctorat, anume *Episcopia Aradului în perioada interbelică. File de istorie bisericească*, se leagă de apartenența mea la această Eparhie încă din perioada copilăriei, a formării profesionale, precum și a slujirii pe care o desfășor aici de peste 20 de ani. Lucrarea de față se încadrează în sfera studiilor de Istorie a Bisericii Ortodoxe Române, contribuind într-o oarecare măsură la scoaterea la lumină a unor documente de epocă inedite, aflate în Arhiva și în Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului, la Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, precum și în alte locuri. În fapt, intenția mea a fost aceea de a aduna documente inedite, care pot evidenția fapte, evenimente și personalități dintre cele două Războaie Mondiale. În condițiile actuale, când Biserica se află într-o situație delicată, datorită atacurilor frecvente venite din partea unui anumit segment al societății civile, am considerat de cuviință să scot în evidență locul și rolul pe care l-a avut Episcopia Aradului în susținerea identității naționale și a credinței strămoșești. Documentele consultate, care stau mărturie unor fapte ce pun în lumină specificul acestui popor, care a dus până la sacrificiu împlinirea unui ideal, ar putea constitui un imbold și un model pentru tânăra generație de astăzi.

Lucrarea de față își propune să scoată la lumină aspecte inedite dintr-o perioadă marcată de mari transformări pe plan bisericesc, politic, administrativ, social și cultural. În tinda Bisericii și a școlilor confesionale s-au format generații întregi de intelectuali români, care au luptat pentru păstrarea credinței strămoșești și a unității naționale. Biserica a fost singura instituție din Transilvania și Ungaria care a avut capacitatea de a coagula toți factorii care au contribuit la realizarea statului național unitar român. Piedicile pe care le-au avut de înfruntat românii din aceste locuri au fost nenumărate. Maghiarizarea forțată și constrângerea de a-și părăsi credința au fost principalele ținte ale stăpânirii de atunci. Episcopii Aradului, fie ei sârbi sau români, sprijiniți de colaboratorii acestora, consilieri eparhiali, protopopi, preoți și credincioși, au încercat să păstreze jurisdicția Episcopiei Aradului asupra întregului județ actual Arad, a Ținutului Hălmeagului, a Bihorului și mai târziu asupra „părților bănățene adnexe” și să facă față prozelitismului greco-catolic.

Și perioada interbelică a fost una deosebit de complexă, cu mari transformări atât la nivel ecleziastic, cât și de stat. Organizarea bisericească din Episcopia Aradului și-a urmat nestingherită cursul firesc de până atunci. Astfel, la nivel de episcopie funcționau aceleași organisme eparhiale, Sinodul Eparhial (Adunarea Eparhială), Consistoriul Eparhial (Consiliul Eparhial) și Consistoriul Spiritual, sub conducerea ierarhului. La nivel de protopopiat funcționau Adunarea protopopească, Consiliul protopopesc și epitropia protopopească. În cadrul Episcopiei Aradului funcționau 12 protopopiate, dintre care 7 erau arădene, iar 5 bănățene; în scop misionar au mai fost înființate încă 3 protopopiate în anul 1926. Preoții din parohiile arădene au luptat pentru păstrarea ființei naționale și a credinței ortodoxe; mulți dintre aceștia participaseră la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. După Unire clericii ortodocși arădeni s-au implicat direct în combaterea unor plăgi sociale, precum alcoolismul, concubinajul, divorțurile, sectarismul etc. Cele trei mănăstiri din episcopie aveau un rol misionar determinant prin pelerinajele care se organizau cu ocazia marilor praznice. La nivel de ansamblu, cele mai însemnate realizări ale epocii au fost unificarea bisericească, săvârșită cu mult efort, precum și înființarea Patriarhiei Române. De la Arad a plecat ideea realizării unificării bisericești și tot aici, în cadrul Sinoadelor protopopești, clerul și credincioșii au protestat, încă din anul 1920, când au apărut primele ecouri despre posibila semnare a unui Concordat cu Vaticanul, contestând cu vehemență acest act “antipatriotic și jignitor atât pentru Statul român, cât și pentru Biserica Ortodoxă Română”. Tot la Arad a fost înființată, la începutul secolului al XIX-lea, o școală

teologică superioară, însuflând tinerilor români, alături de școala pedagogică, dragostea de Dumnezeu, de cultură și de neam. De altfel, în aceste părți de țară s-a manifestat o adevărată rezistență prin cultură, fiind înființate societăți culturale, asociații, coruri bisericești, biblioteci și alte instituții similare. La Arad fusese pregătită și Marea Unire, în anturajul și cu sprijinul ierarhului Ioan Ignatie Papp, “Episcopul Marii Uniri”. După evenimentul măreț de la 1 Decembrie 1918, în slujba episcopiei arădene au activat oameni luminați, care au știut să chivernisească cu multă înțelepciune treburile interne ale eparhiei și să desfășoare o activitate misionară de excepție.

Teza de doctorat este alcătuită din șase capitole. În cel dintâi capitol sunt menționate vechile centre eparhiale ale Ienopolei și Lipovei, precursorile actualei Episcopii a Aradului. Acestea au fost episcopii românești, chiar dacă pentru o anumită perioadă de timp s-au aflat sub conducerea unor ierarhi de alt neam. Datorită condițiilor vitrege, episcopii își stabileau reședința fie la Lipova, fie la Ineu, în funcție de cei care cucereau o cetate și de condițiile pe care le impuneau ocupanții. La sfârșitul secolului al XVII-lea, mulți sârbi s-au văzut nevoiți să se refugieze dincoace de Dunăre. În acest context ei au primit din partea habsburgilor așa-numitele “privilegii ilirice”, prin care le era permisă păstrarea autonomiei bisericești. În anul 1706 episcopul Isaia Diacovici, un apropiat al patriarhului Arsenie III Cernovici, a cumpărat un teren în orașul Arad, act asimilat, din punct de vedere istoric, momentului înființării Episcopiei Aradului. Teritoriul de jurisdicție al acesteia era cu mult mai mare decât cel de astăzi, cuprinzând integral județele actuale Arad și Bihor, parțial județele Satu Mare și Timiș, precum și teritorii de dincolo de Dunăre. La conducerea Episcopiei Aradului s-au aflat episcopi sârbi până în anul 1829, când a fost ales primul episcop de neam român, datorită luptei duse de Moise Nicoară, Dimitrie Țichindeal și de alți buni români. Acest capitol prezintă și șirul episcopilor sârbi și români, care au cârmuit această eparhie de la începuturi și până la Marea Unire.

Capitolul secund, cel mai amplu din teză, cuprinde informații privitoare la structura organizatorică interbelică a Episcopiei Aradului, potrivit Legii și Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române din anul 1925. Sunt amintite părțile constitutive: episcopia, protopopiatul, parohia și mănăstirea. Cei trei episcopi ai Aradului din perioada interbelică, Ioan Ignatie Papp, Grigorie Comșa și Andrei Magieru, au fost cei care au menținut vie credința ortodoxă, distingându-se, fiecare în parte, prin calități deosebite în slujirea lui Dumnezeu și a oamenilor. Cei mai apropiați colaboratori ai episcopilor Aradului au fost membrii Consiliului

Eparhial, consilierii eparhiali (asesorii consistoriali) din cele trei Sectoare, numite Bisericesc, Cultural și Economic, precum și membrii Adunării Eparhiale, clerici și mireni, mulți dintre aceștia nominalizați în lucrare. În dreptul protopopiatelor sunt amintiți toți protopopii care au activat în perioada interbelică, făcându-se referire la viața și la activitatea acestora. De asemenea, sunt enumerați câțiva dintre cei mai de seamă preoți din parohiile arădene. Mănăstirile au ocupat un loc aparte în Eparhia Aradului, unii episcopi fiind, pentru anumite perioade de timp, și administratorii acestora; importanța covârșitoare a mănăstirilor consta în caracterul misionar al acestora, în special cu ocazia hramurilor, când mulțimi de credincioși se adunau și participau la slujbele bisericești. În fine, în acest capitol s-a făcut referire și la parohiile românești rămase în Ungaria și în Serbia după trasarea noilor granițe, precum și la reînființarea Episcopiei Oradiei și Timișoarei.

Un moment important din istoria Bisericii Ortodoxe Române, surprins în capitolul al treilea, a fost unificarea bisericească îndeplinită în anul 1925, la care a participat din plin și Episcopia Aradului, prin reprezentanții săi. Sunt amintite congresele preoțești și consfăturile dintre ierarhi, propunerile făcute ca unificarea bisericească să respecte principiile Statutului șagunian, precum și alte prevederi. După multe negocieri, Legea și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române au fost adoptate, fiind astfel înființată Patriarhia Română.

Capitolul al patrulea tratează problematica semnării Concordatului cu Vaticanul. Adunarea Eparhială, prin reprezentanții ei, a luat poziție împotriva semnării unui astfel de document. Cu multă vehemență s-au împotrivit membrii Sinoadelor protopopești, care au cerut cu insistență ca acest lucru să nu se întâmple. Și presa bisericească din Arad a fost cu totul împotriva, editorialele, precum și articolele preluate din alte publicații subliniind acest fapt. Cu toată opoziția ierarhiei și a credincioșilor, Concordatul a fost semnat însă de către ministrul Vasile Goldiș, secretarul Consistoriului de la Arad, în data de 10 mai 1927; ulterior acesta avea să-și motiveze decizia prin intermediul unei broșuri. Ideal ar fi fost ca, înainte de semnarea Concordatului, să fie adoptată Legea Cultelor, având rolul de a reglementa raportul dintre Stat și cultele de pe teritoriul acestuia. Abia în anul 1948 autoritățile comuniste din România au denunțat Concordatul.

În capitolul al cincilea este oglindită viața cultural-bisericească, manifestată la nivel de episcopie prin înființarea de case culturale, biblioteci, asociații culturale, coruri și publicații bisericești, precum și dezvoltarea învățământului primar confesional și a celui pedagogic și

teologic arădean. Este evidențiată implicarea școlii teologice arădene în reorganizarea unitară a învățământului teologic, precum și promovarea Institutului Teologic la rang de Academie Teologică.

Capitolul al șaselea descrie bogata activitate misionară manifestată prin organizarea de congrese ale preoților misionari, de pelerinaje la mănăstiri și alte acțiuni de acest gen. O dorință a episcopilor Aradului a fost cooptarea intelectualilor în sânul Bisericii și implicarea lor în treburile interne ale acesteia, sub forma unui apostolat laic. Asociațiile, societățile, frățiile și mișcările religioase interbelice înființate au avut ca scop intensificarea activității pastoral-misionare și social-filantropice în Episcopia Aradului. În fine, este amintită și implicarea Bisericii arădene în mișcarea antirevizionistă a vremii.

Făcând o retrospectivă asupra perioadei interbelice în Episcopia Aradului, putem afirma cu certitudine că aici au fost luate câteva decizii majore atât în privința creării noului stat național-unitar român, prin implicarea oamenilor din anturajul episcopului Ioan Ignatie Papp al Aradului, cât și în privința organizării bisericești, prin realizarea unificării acesteia. Pe bună dreptate s-a afirmat că Aradul este locul unde s-a urzit și pregătit Marea Unire. Aici au trăit și au activat marii corifei ai Unirii, Aradul fiind numit – pe bună dreptate – “capitala politică a Marii Uniri”; cum tot așa poate fi considerat ca fiind și “capitala bisericească a Marii Uniri”, întrucât episcopul Ioan Ignatie Papp a deținut locotenența Mitropoliei Ardealului după moartea lui Vasile Mangra.

Așadar, perioada interbelică, o perioadă de mari transformări pe toate planurile, a adus cu sine provocări mari pentru Biserica Ortodoxă Română, la care aceasta s-a văzut nevoită să răspundă. Episcopia Aradului, prin cei care au stat la cârma ei, precum și prin poporul dreptcredincios, a constituit un bastion de apărare al Ortodoxiei și al neamului. Nădăjduiesc că lucrarea de față va oferi informații inedite pentru o înțelegere și mai clară a contextului istoric în care a funcționat Episcopia Aradului și a evenimentelor care s-au desfășurat în perioada cuprinsă între cele două mari conflagrații mondiale.

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

Izvoare inedite:

Arhiva Arhiepiscopiei Aradului

- fond *Academia Teologică*
- fond *Prezidial (I-II)*
- fond *Bisericesc (III)*
- fond *Școlar (IV)*
- fond *Epitropesc (V)*.

Arhivele Naționale Istorice Centrale

- fond *Liga Antirevizionistă Română*.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Șiria

Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Aradului

- fond *Gheorghe Ciuhandu*.
- Ștefan LUPȘA, Gheorghe LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului* (ms. dact.), vol. I și II (fasc. 1-3), Arad, 1968.

Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale

- fond *Asociația pentru literatura română și cultura poporului român Astra Sibiu – Despărțământul cultural al județului Arad*
- fond *Asociația Înfrățirea – Arad*
- fond *Frăția Ortodoxă Română – Secția Arad*.

Izvoare edite:

† CIOROGARIU, Roman, *Zile trăite*, Oradea, 1926.

- † MILAȘ, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii. Canoanele Sinoadelor ecumenice*, vol. I/2, Tipografia Diecezană, Arad, 1931.
- PĂCĂȚEAN, Teodor V., *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, ed. a II-a, vol. I, Tipografia Iosif Marschall, Sibiu, 1904; vol. VIII, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1915.
- POPEANGĂ, Vasile, POP, Vasile (coord.), *Episcopia Aradului în vremuri de răscruce istorică 1918-1948. Colecție de documente*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 2006.
- PUȘCARIU, Ilarion, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea Mitropoliei, dimpreună cu o Colecțiune de Acte III. Acte din anii 1860-1865*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1900.
- † SIMEDREA, Tit, *Patriarhia Românească. Acte și documente*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1926.
- SLAVICI, Ioan, *Amintiri*, Editura pentru Literatură, București, 1967.
- SUCIU, I. D., CONSTANTINESCU, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I și vol. II, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980.
- Universalis Schematismus Ecclesiasticus*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae, 1843-1844.

PERIODICE

- Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1926-1940.
- Analele Academiei Române*, București, 1882, 1933-1934.
- Anuarul Academiei Teologice Ortodoxe Române din Arad*, Arad, 1927-1939.
- Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, 1918-1927.
- Biserica și Școala*, Arad, 1877-1946; 1992, 2018 (serie nouă).
- Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1927-1941.
- Foaia Diecezană*, Caransebeș, 1908-1909.
- Hotarul*, Arad, 1933-1938.
- Monitorul Oficial al României*, București, 1923-1925.

Protocol despre ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Română Greco-Orientală a Aradului, Arad, 1904-1926.

Revista Teologică, Sibiu, 1907-1916, 1936-1944.

Studii de Știință și Cultură, Arad, 2017.

Telegraful Român, Sibiu, 1919-1940.

Tribuna, Arad, 1904.

Tribuna Nouă, Arad, 1925.

Tribuna Poporului, Arad, 1898-1902.

VOLUME

ALBU, Filip, *Episcopul Grigorie Comșa al Aradului. Opera omiletică*, Editura Universității “Aurel Vlaicu”, Arad, 2011.

† ANANIA, Valeriu, *Pro Memoria. Acțiunea catolicismului în România interbelică*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.

ARĂDEANUL, Eugen, EMANDI, Lucian, BODOGAE, Teodor, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Editura Episcopiei Aradului, Arad, 1980.

ARDELEAN, Tiberiu, *Lipova – Scaun episcopal. Vatră de istorie și cultură muzical-ecclesiastică. Studiu monografic*, Editura Agnos / Editura Universității “Aurel Vlaicu” – Sibiu / Arad, 2019.

ARDELEAN, Tiberiu, *Relevanța tradiției dirijorale în muzica bisericească din spațiul românesc*, Editura Universitaria / Editura Universității “Aurel Vlaicu” – Craiova / Arad, 2019.

BARBU, Mircea, IVANOF, Eduard, *Aradul, permanență în istoria Patriei*, Editura Comitetul Județean, Arad, 1978.

† BĂLAN, Nicolae, *Biserica împotriva Concordatului, Declarațiunea Episcopatului ortodox român prezentată la discuția pentru ratificarea Concordatului, în ședința de la 23 mai 1929 a Senatului Român*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1929.

† BĂLAN, Nicolae, *Evanghelia și Democrația. Vorbire rostită cu ocazia discuțiunii generale asupra Constituției în Ședința de la 12 martie 1923 a Senatului român*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1923.

BEJAN-FRĂȚILĂ, Corina, *Buteni, coordonate istorice și culturale*, Editura David Press Print, Timișoara, 2018.

- BERARIU, Pavel, *Din viața episcopului Dr. Andrei Magieru al Aradului. 1936-1960*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.
- BOTIȘ, Teodor, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922.
- BRUSANOWSKI, Paul, *Autonomia și constituționalismul în dezbaterile privind unificarea Bisericii Ortodoxe Române (1919-1925)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.
- BRUSANOWSKI, Paul, *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010.
- BURULEANU, Dan, COCIUBA, Victor, *Vinga. Istorie și imagini*, Editura Tipar, Timișoara, 2014.
- CIUHANDU, Gheorghe, *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României-Mari într-o singură Biserică și raportul acestei Biserici față cu Statul*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1919.
- CIUHANDU, Gheorghe, *Reorganizarea Centrelor noastre ierarhice și unificarea bisericească*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1923.
- CIUHANDU, Gheorghe, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*, Tipografia Diecezană, Arad, 1920.
- CLOPOȚEL, Ion, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Editura Revistei “Societatea de Măine”, Cluj, 1926.
- CRAINIC, Nichifor, *Zile albe, zile negre*, vol. II, Fragment apărut în “Tribuna”, Cluj, 19 iulie 1990.
- CUCU, Vasile, *Monografia Mănăstirii Feredeu*, Editura Brumar, Timișoara, 2002.
- DAICOVICIU, Constantin (coord.), *Istoria României*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1960.
- DOBREI, Florin, BUNGHEZ, Sebastian-Dragoș, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba bisericii, învățământului și a neamului românesc*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2022.
- DUDAȘ, Florian, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova, peregrini în Crișana (secolele XV-XVIII)*, Editura de Vest, Timișoara, 2003.

- † *Episcopul Roman Ciorogariu. 1852-1936*, Editura Tipografiei Diecezane Oradea, Oradea, 1936 (și în *Legea Românească*, an XV, 1936, nr. 2).
- FLOCA, Ioan Nicolae, *Din istoria Dreptului românesc. Concordatul. Act diplomatic în slujba acțiunii catolice*, vol. III, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1993.
- GAGEA, Eugen, PANTEA, Maria Alexandra, *Vasile Goldiș în portrete și evocări ale contemporanilor*, Editura “Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2018.
- GHIBU, Onisifor, *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun*, Institutul de Arte Grafice “Ardealul”, Cluj, 1935.
- GOLDIȘ, Vasile, *Concordatul*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1928.
- HATEGAN, Ioan, *Episcopia Romano-Catolică de Cenad în Evul Mediu Secolele XI-XVI*, Editura Banatul / Editura Art Press, Timișoara, 2020.
- IACOB, Lazăr, *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1933.
- IACOB, Lazăr, *Politica Scaunului Papal, Capitol introductiv la istoria Concordatelor postbelice*, Institutul de Arte Grafice “Ardealul”, Cluj, 1936.
- IOJA, Cristinel, *Ilarion V. Felea (1903-1961). Preotul, teologul, mărturisorul*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2022.
- IOJA, Cristinel, TANG, Marcel, *Învățămintul teologic ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2016.
- IORGA, Nicolae, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, Editura Saeculum I. O., București, 2009.
- IORGA, Nicolae, *Români și slavi, români și unguri*, Editura Institutului sud-est-european, București, 1922.
- LAZĂR, Liviu, *Liga Antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Editura Călăuza, Deva, 2003.
- LEUCUȚIA, Alexandru, *Tipografia și Librăria Diecezană din Arad* (mss. dact.), Arad, 2003.
- LIȚIU, Gheorghe, *Episcopia Aradului – schiță istorică*, Tiparul Intreprinderilor Eparhiale Ortodoxe Române, Arad, 1950.
- LUPAȘ, Dr. Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura și Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1918.

- METEȘ, Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1936.
- MOLDOVAN, Valer, *Biserica Ortodoxă Română și problema unificării. Studiu de Drept Bisericesc*, Institutul de Arte Grafice “Ardealul”, Cluj, 1922.
- NEȘ, Teodor, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1937.
- PANTEA, Maria Alexandra, *Preoți și învățători români din Protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021.
- PANȚURU, Cosmin, *Parohia Ortodoxă Română Timișoara-Fabric*, Editura ASTRA Museum / Editura Partoș – Sibiu / Timișoara, 2013.
- PĂCURARIU, Mircea, *Dicționarul teologilor români*, ed. a III-a (revăzută și adăugită), Editura Andreiana, Sibiu, 2014.
- PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. I-III, Editura Trinitas, Iași, 2004-2008.
- POPEANGĂ, Vasile, MUREȘIANU, Ion B., *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908-1918)*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 1991.
- POPESCU, Grigorie N., *Preoțimea română și întregirea Neamului. Temnițe și lagăre*, vol. II, Tipografia “Vremea”, București, 1940.
- POPOVICI, Nicolae, CIUHANDU, Gheorghe (coord.), *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1929.
- PRIESCU, Marcel, PURDA, Amalia, *Șiria pe treptele istoriei. 1169-2019. O sinteză cronologică*, Editura Promun, Arad, 2019.
- ROȘCA, Eusebiu R., *Monografia Mitropoliei Ortodoxe Române a Ardealului, începând de la repausarea Arhiepiscopului Mitropolit Andreiu, Baron de Șaguna, până astăzi. Contribuții istorice*, Tipografia Fondul Cărților Funduare, Sibiu, 1937.
- RUNCAN, Nechita, *Concordatul Vaticanului cu România. Considerații istorico-juridice*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2000.
- RUSSU ARDELEANU, N., *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii Cultelor*, f. e., București, 1928.
- SĂSĂUJAN, Mihai, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică – Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Editura Universității “Aurel Vlaicu”, Arad, 2004.

- STANCA, Sebastian, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Editura Argonaut, / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei – Cluj-Napoca / Deva, 2015.
- SUCIU, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977.
- ȘORA, Gheorghe, *Vasile Goldiș – o viață de om, așa cum a fost*, Editura Helicon, Timișoara, 1993.
- TEREBENȚIU, Traian, *Gheorghe Popa de Teiuș. 1824-1867*, Imprimeria Județului Arad S. A., Arad, 1927.
- TRUȚĂ, Horia, *Arad-Gai. Scrieri monografice*, vol. II, Editura Mirador, Arad, 2012.
- TINCU-VELEA, Nicolae, *Istorie arhiepiscopală politico-națională a Românilor de preste tot mai ales a celor ortodocși orientali din Austria și cu distincțiunea Bănățenilor față de pretențiunile ierarhice și politice ale colonilor sârbești din Austria*, Tipografia Arhidiecezană Sibiu, 1865.
- URSULESCU, Petru, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Șiria*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2017.
- VALEA, Virgil, *Cultură și spiritualitate românească în Arad, în perioada interbelică (1919-1940)*, Editura “Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2005.
- VESA, Pavel, *Arhimandritul Patrachie Popescu (1809-1862) – după documente, manuscrise, corespondență*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2019.
- VESA, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.
- VESA, Pavel, *Clerici ortodocși arădeni și hunedoreni deținuți politici*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2014.
- VESA, Pavel, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Editura Mirador, Arad, 2008.
- VESA, Pavel, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2013.
- VESA, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.
- VESA, Pavel, *Episcopia Aradului între 1786-1830*, Editura Episcopiei Aradului, 2010.
- VESA, Pavel, *Episcopia Aradului (1706-2006)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

- VESA, Pavel, *Episcopul Marii Uniri, Ioan Ignatie Papp (1903-1925)*, Editura Tiparnița, Arad, 2018.
- VESA, Pavel, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013.
- VESA, Pavel, *Protopop Dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2011.
- VLĂDUCEANU, Victor, *Vechiu monument istorico-religios: Mănăstirea Bodrog*, Tipografia “Victoria”, Timișoara, 1939.

STUDII ȘI ARTICOLE

- † BĂLAN, Nicolae, “Noul episcop al eparhiei Caransebeșului. P. S. S. Dr. Miron E. Cristea”, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul IV, 1910, nr. 6.
- BÂRLIANU, Marius, “Scurt istoric al relațiilor României cu Vaticanul. Problema Concordatului”, în *Sargetia*, Deva, anul XXXII, 2004.
- BĂRU, Nicolae, “Sfințirea Paraclisului de la izvorul Sfântul Gheorghe fost Feredeș”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVI, 1932, nr. 26.
- BOTIȘ, Teodor, “Apărarea Academiei Teologice din Arad”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LII, 1929, nr. 17.
- BOTIȘ, Teodor “Către cetitori”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLI, 1917, nr. 39.
- BUGARIU, Valentin, “Protopop Dr. Ștefan Cioroianu (1886-1970). Evocare”, în *Altarul Banatului* (serie nouă), Timișoara, anul XXVI, 2015, nr. 1-3.
- CAȚAVEI, Victor, “Documentele Secției din Arad a Institutului Social Banat-Crișana”, în *Ziridava*, Arad, anul XVIII, 1993.
- CÂLNICEAN, Aurel, STANA, Simion, “Fondul Grigorie Episcopul pentru propaganda religioasă din eparhia Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul L, 1926, nr. 7.
- † CIOROGARIU, Roman R., “Sfințirea bisericii din Pociovești”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XXI, 1907, nr. 41.
- CIOROIANU, Ștefan, “Condeii lui Grigorie – fostul Episcop al Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIX, 1935, nr. 22-24.

- CIOTEA, Alin-Florin, “Preot Teodor Mornăilă. Slujitor, misionar și intelectual de marcă al comunității ortodoxe românești din Șimand, în prima jumătate a secolului XX”, în *Studia Theologica et Historica Aradensia*, Arad, anul II, 2020, nr. 2.
- CIUHANDU, Gheorghe, “Câteva cuvinte”, în *Telegraful Român*, Sibiu, anul LXVIII, 1920, nr. 15-22.
- CIUHANDU, Dr. Gheorghe, “Încotro și până unde? Advertiment la chestia bisericească”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLIV, 1920, nr. 5.
- CIUHANDU, Dr. Gheorghe, “Program vechiu – Cârmaciu nou”, în *Biserica și Școala*, Arad, 1925, anul XLIX, nr. 16.
- CIUHANDU, Gheorghe, ȘTEFĂNUȚIU, Iancu, “Protestul împotriva Concordatului adresat Ministerului de Culte și celui de externe, de către Comitetul Secției Arad a Asociațiunii Andrei Șaguna a Clerului din mitropolia ortodoxă”, în *Biserica și Școala*, Arad, an XLV, 1921, nr. 8.
- CODREANU, Florea, “† Protopopul Traian Vățian”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXIV, 1940, nr. 21.
- CODREANU, Sever, “Vizita P. S. Sale Andrei Magieru la Academia Teologică din Arad”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LX, 1936, nr. 8.
- COLAN, Nicolae, “Alegerile episcopale – doi străjeri ai legii românești”, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul XXVI, 1936, nr. 1-2.
- COTOȘMAN, Gheorghe, “Românii ortodocși cer reactivarea Episcopiei din Timișoara”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIX, 1935, nr. 25-26.
- † [COMȘA], Grigorie, “Cheia sectelor religioase din România. Organizarea și spiritul de propaganda al bapțiștilor”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIV, 1930, nr. 37.
- † [COMȘA], Grigorie, “Comunicat oficial”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul L, 1926, nr. 27.
- † [COMȘA], Grigorie, “Comunicat”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul L, 1926, nr. 50.
- † [COMȘA], Grigorie, “Concubinajul, Divorțurile și Scăderea populației”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LII, 1928, nr. 19.
- † [COMȘA], Grigorie, “Cuvânt de pomenire”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVII, 1933, nr. 1.

- † [COMȘA], Grigorie, “Cuvântarea Prea Sfinției Sale Episcopului Grigorie al Aradului, ținută în 14 mai 1933, cu prilejul organizării secției Arad a Frăției Ortodoxe Române”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVII, 1933, nr. 22.
- † [COMȘA], Grigorie, “Desvelirea bustului marelui luptător național Mihaiu Veliciu din Chișineu-Criș”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVIII, 1934, nr. 44.
- † [COMȘA], Grigorie, “Dreptate pentru Biserică și Cler”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVII, 1934, nr. 33.
- † [COMȘA], Grigorie, “Gazeta Antirevizionistă. Îi dorim isbândă deplină”, în *Gazeta Antirevizionistă*, Arad, anul I, 1934, nr. 1.
- † [COMȘA], Grigorie, “Împlinirea unei dorinți binecuvântate: Uniunea Românilor ortodocși”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVII, 1933, nr. 4.
- † [COMȘA], Grigorie, “Jubileul corului Armonia din Arad și sărbătorirea profesorului Atanasie Lipovan”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIX, 1935, nr. 15.
- † [COMȘA], Grigorie, “Ordin Circular – Înființarea Fondului Milelor”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul L, 1926, nr. 26.
- † [COMȘA], Grigorie, “Prisionierii cuvintelor”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIII, 1929, nr. 17.
- † [COMȘA], Grigorie, “Sinodul Eparhial din anul 1934. Ședința a V-a, ținută la 8 Maiu 1934, începând cu orele 10 din zi”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVIII, 1934, nr. 25.
- DĂNILĂ, Simion, “Belinț 730 (1285-2015)”, în *Morisena – Revistă trimestrială de Istorie*, Cenad, anul I, 2016, nr. 3.
- DOBREI, Florin, “Episcopia Daciei Felix”, în † Varlaam PLOIEȘTEANUL (coord.), *Autocefalie și responsabilitate*, Editura Basilica, București, 2010, pp. 1019-1028.
- DRAGOMIR, Silviu, “Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII”, în *Foaia Diecezană*, Caransebeș, anul XXIII, 1908, nr. 51-52; Caransebeș, anul XXIV, 1909, nr. 5, 6, 9, 10.
- FELEA, Ilarion, “Biserica și colportajul”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIX, 1935, nr. 13.
- FELEA, Ilarion, “Doamne, ajută!”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXIII, 1939, nr. 23.
- FELEA, Ilarion, “† Iosif Moldovan”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXIV, 1940, nr. 19.
- GĂVĂNESCU, Eduard I., “De la episcopul Pahomie Cnezevici la episcopul Petru Petrovici – Câteva informații”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXI, 1937, nr. 1.

- GĂVĂNESCU, Eduard I., “În preajma răscoalei lui Horia – un raport inedit al episcopului Petru Petrovici”, în *Revista istorică*, vol. XXIV, București, 1938, nr. 7-9.
- GOLDIȘ, Vasile, “Discurs rostit în Parlament, la proiectul învățământului primar”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLVIII, 1924, nr. 41.
- GOLDIȘ, Vasile, “Episcopul Ioan I. Papp”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLIX, 1925, nr. 4.
- GOLDIȘ Vasile, “Situția cultelor în Statul român. Discursul d-lui Vasile Goldiș, Ministrul Cultelor și Artelor rostit la Senat în Dec. 1926”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LI, 1927, nr. 3.
- HAMSEA, Augustin, “Biserica română în luptă cu reformațiunea dela 1656-1691. Epoca Metropolitului Sava Brancovici și cele ce au urmat până la pacea de la Carloveți”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XX, 1896, nr. 8.
- IANCU, Gheorghe, “Marele Sfat Național al Transilvaniei 1918-1919”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, anul XVI, 1973.
- IOANOVICIU, Damaschin, “Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad”, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul X, 1916, nr. 13-20.
- LAPEDATU, Alexandru, “Patriarhatul Bisericii Ortodoxe Române”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLIX, 1925, nr. 8.
- LAZĂR, Liviu, “Aniversarea Zilei de 1 Decembrie – mijloc de luptă antirevizionistă în Transilvania, în perioada interbelică”, în *Ziridava*, Arad, anul XXI, 1998.
- LĂZĂRESCU, Dan, “Biblioteca Semănătorul”, în *Ziridava*, Arad, anul XIV, 1982.
- LIȚIU, Gheorghe, “Istoria Eparhiei Aradului”, în PĂCURARIU, Mircea (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Aradului, Arad, 1989.
- LIȚIU, Gheorghe, “Mănăstirea Sfântul Simeon Stâlpnicul din Arad-Gai”, în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, 1983, nr. 7-8.
- LUNGU, Lucian, “La moartea Episcopului dr. Grigorie Gh. Comșa”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIX, 1935, nr. 22-24.
- LUPȘA, Ștefan, “Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1683-1699”, în *Mitropolia Banatului*, 1958, anul VIII, nr. 7-8-9.
- MADA, Teofan, “Ioan Papp, Episcopul Unirii celei Mari”, în *Lumina*, București, anul XIV, 2018, nr. 5.

- † [MAGIERU], Andrei, “Circulară către P. C. Preoți, conducători ai oficiilor parohiale și iubiții Noștri fii sufletești din de Dumnezeu păzită Eparhie a Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LX, 1936, nr. 10.
- † [MAGIERU], Andrei, “Cuvântarea Prea Sfinției Sale Părintelui Episcop Andrei, la Congresul F.O.R. – ului, ținut la Oradea în 7 Nov.”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXI, 1937, nr. 46-47.
- † [MAGIERU], Andrei, “Cuvântarea Prea Sfinției Sale, Părintelui Episcop, Dr. Andrei Magieru, ținută la deschiderea Adunării Eparhiale din 22 Maiu 1938”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXII, 1937, nr. 22.
- † [MAGIERU], Andrei, “Cuvântarea P. S. Sale Părintelui Episcop Andrei la înmormântarea lui Dr. Ioan Suci”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXIII, 1939, nr. 15.
- † [MAGIERU], Andrei, “Cuvântul P. S. Sale Andrei Magieru, Episcopul Aradului”, în *Hotarul*, Arad, anul V, 1938, nr. 1-2.
- † [MAGIERU], ANDREI, “Dojană duhovnicească”, *Biserica și Școala*, Arad, anul LX, 1936, nr. 24.
- † [MAGIERU], ANDREI, “O dorință arhierescă”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LX, 1936, nr. 1-2.
- † [MAGIERU], Andrei, “Planul de organizare a asistenței sociale creștine în centru și în cuprinsul Eparhiei Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXI, 1937, nr. 33-34.
- MAGINA, Adrian, “The city and the church. Religious life in Lipova, the 14th-16th centuries”, în Ulrich A. Wien (coord.), *Common Man, Society and Religion in the 16th century /Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16*, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, Göttingen, 2021.
- † MANGRA, Vasile, “Episcopia Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XXVIII, 1904, nr. 12.
- † MANGRA, Vasile, “Instanția clerului și poporului românesc din diecesa Aradului, dată imperatului Franciscu I, a. 1814”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul II, 1878, nr. 27-28.
- † MANGRA, Vasile, “La situațiunea partidului național”, în *Tribuna Poporului*, Arad, anul III, 1899, nr. 202.
- † MANGRA, Vasile, “Material pentru diecesa Aradului I”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XXVIII, 1904, nr. 14.

- † MANGRA, Vincențiu, “Cătră Onoratulu publicu român”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul I, 1877, nr. 1.
- MARCU, Grigorie T., “Sărbătorirea Părintelui Dr. Gheorghe Ciuhandu”, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul XXXIV, 1944, nr. 1.
- MĂRAN, Mircea, DURIC-MILOVANOVIC, Aleksandra, “Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc în perioada Jugoslaviei socialiste (1945-1991)”, în Florin DOBREI (coord.), *Credință – Unitate – Națiune*, Editura Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei – Stockholm / Deva, 2018.
- † MEȚIANU, Ioan, “Cerculariu cătră tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriulu consistoriului din Aradu”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul VII, 1883, nr. 24.
- MICU, Emilian, “Material de documente istorice privitoare la Istoria Episcopiei Ienopolitane. Donațiunea din 28 iunie 1607”, în *Tribuna*, Arad, anul XIII, 1909.
- † MORUȘCA, Policarp, “Cuvânt pentru adunarea antirevizionistă din Arad, 28 Maiu 1933”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVII, 1933, nr. 23.
- NICORESCU, Ioan, “Instalare de protopresbiter al tractului Belinț”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LIII, 1929, nr. 28.
- OPREAN, “Societatea Sfântul Gheorghe la Liceul Moise Nicoară”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVI, 1932, nr. 18-19.
- PANTEA, Maria Alexandra, “Activitatea lui Ioan Suciu în cadrul Despărțământului Astei Arădene”, în Doru SINACI, Emil ARBONIE (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 100 de ani de administrație românească arădeană*, vol. XIV, Editura “Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2019.
- PANTEA, Maria Alexandra, “Situția parohiilor ortodoxe române din Eparhia Aradului rămase în Banatul Sârbesc și poziția Episcopiei arădene (1919-1923)”, în Claudiu ILAȘ (coord.), *Analele Banatului* (serie nouă), an XXIV, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016.
- † [PAPP] Ioan Ignatie, CRISTEA Miron E., “Cătră iubitul cler al Mitropoliei ort. rom. din Ungaria și Transilvania”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLII, 1918, nr. 47.
- † [PAPP], Ioan Ignatie, “Circulară cătră toate oficiile protoprezbiterale și parohiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLVII, 1923, nr. 37.

- † [PAPP], Ioan Ignatie, “Cuvântarea P. S. Sale Domnului Episcop diecezan Ioan I. PAPP, rostită la deschiderea Sinodului eparhial din 1910”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XXXIV, 1910, nr. 17.
- † [PAPP], Ioan Ignatie, “Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza gr. ort. română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1913. Ședința V”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XXXVII, 1913, nr. 17.
- † [PAPP], Ioan Ignatie, “Răspunsul Episcopului Ioan I. Papp al Aradului, la vorbirea de bineventare, cu care a fost întâmpinat Preasfinția Sa și Preasfințitul Episcop Miron E. Cristea al Caransebeșului, la sosirea în gara din Blaj”, în *Serbările de la Blaj. 1911. O pagină din istoria noastră culturală, publicată de Despărțământul XI Blaj al Asociațiunii*, Tipografia Seminarului Teologic Gr. Cat., Blaj, 1911.
- † [PAPP], Ioan Ignatie, “Sinodul eparhial – Vorbirea de deschidere a P. S. Sale părintelui Episcop IOAN I. PAPP.”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLVI, 1922, nr. 16.
- PĂCĂȚIAN, Mihai, “Comunicat”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLIX, 1925, nr. 9.
- PĂCURARIU, Mircea, “Cultura bisericească în Eparhia Aradului în trecut și astăzi”, în Mircea PĂCURARIU, Mircea (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 1989.
- PĂCURARIU, Mircea, “Învățământul teologic la Arad”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 1989.
- POP, Ștefan (Gruia – pseudonim), “Din trecutul Bisericii Române bihorene”, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul I, 1907, nr. 6.
- POP, Vasile, “Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului (1918-1948)”, în Vasile POPEANGĂ, Vasile POP (coord.), *Episcopia Aradului în vremuri de răscruce istorică 1918-1948. Colecție de documente*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 2006.
- POPA, D., “Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul VII, 1883, nr. 48.
- POPA, Petru, “Librăria diecezană”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XXXIII, 1909, nr. 19.
- POPEANGĂ, Vasile, “Institutul Pedagogic (Preparandia) din Arad”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 1989.

- POPESCU, Vintilă, “În jurul proiectului de reorganizare a învățământului teologic. Apărarea școlii noastre teologice”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LI, 1927, nr. 7.
- POPOVICI, Nicolae, “Centenarul Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLVII, 1923, nr. 24.
- POPOVICI, Nicolae, “În jurul proiectului de reorganizare a învățământului teologic”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LI, 1927, nr. 11.
- POPOVICI, Nicolae, “Sfințirea Bisericii din Vinga”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul L, 1926, nr. 47.
- RUSSU-ȘIRIANU, Ioan, “Cine sparge Biserica Ortodoxă Română?”, în *Tribuna Poporului*, Arad, anul VI, 1902, nr. 234.
- RUSSU-ȘIRIANU, Ioan, “Cuvântare la Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, patronul Bisericii catedrale din Arad, rostită de Protopresviterul tit[ular] Ioan Russu, parochul Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul VII, 1883, nr. 28.
- SECULIN, Sava, “Consilierul eparhial Dimitrie Muscan”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXIX, 1945, nr. 4.
- † [SEVICIU], Timotei, “Continuare peste ani”, în *Biserica și Școala* (serie nouă), Arad, anul I, 1992, nr. 1.
- STAN, Liviu, “Mitropolitul Nicolae, apărătorul și plinitorul tradiției Șaguniene”, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul XXX, 1940, nr. 5-8.
- STANA, Simion, “Cu puteri însuflețite”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLVI, 1922, nr. 1.
- STANA, Simion, “Protopopul Dimitrie Muscan. Amintiri și aprecieri”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LXIX, 1945, nr. 5.
- STANA, Simion, “Statutele asociației mirenilor *Frăția Ortodoxă Română (F.O.R.)*”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVII, 1926, nr. 9.
- STANA, Simion, “Statutul Reuniunii ortodoxe a femeilor române din eparhia Aradului”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul LVI, 1932, nr. 47.
- ȘTEFĂNUȚ, Iancu, “Monografia comunei Mândruloc”, în *Biserica și Școala*, Arad, anul XLVI, 1922, nr. 7.
- TANG, Marcel, “Redacția periodicului *Biserica și Școala* și legăturile acesteia cu profesorii Teologiei arădene”, în Cristinel IOJA, Lucian FARCAȘIU, Caius CUȚARU (coord.),

Biserica și Școala, 140 de ani de istorie și cultură ecleziastică, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2017.

TOMESCU, Sergiu, “Concordatul României cu Vaticanul. Câteva aspecte ale relațiilor României cu Vaticanul și situația Bisericii în perioada 1918-1928”, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul XX (XCII), 2010, nr. 2.

URSULESCU, Petru, “Contribuția părintelui Gheorghe Ciuhandu la realizarea unității naționale și spirituale a românilor” în *Studia Doctoralia*, Arad, anul III, 2018, nr. 3.

URSULESCU, Petru, “Drama familiilor de preoți din Episcopia Aradului în perioada comunistă”, în *Studia Doctoralia*, Arad, anul III, 2021, nr. 6.

URSULESCU, Petru, “Episcopi și preoți din Arad în împlinirea unui ideal, Marea Unire”, în Corneliu Pădurean; Doru Sinaci, (coord.), vol. *Centenarele României, Centenarele Aradului 1918/1919 – 2018/2019*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020.

URSULESCU, Petru, “Idea unității naționale în periodicul Biserica și Școala”, în *Studii de Știință și cultură*, Editura “Vasile Goldiș” University Press, vol. XIII, Arad, 2017, nr. 2.

URSULESCU, Petru, “Unitatea națională și spirituală a românilor în periodicul *Biserica și Școala* (1916-1918)” în *Biserica și Școala* (serie nouă), Arad, anul XCIX, 2018, nr. 5.

URSULESCU, Petru, “Ierarhi și preoți arădeni în lupta pentru unitatea națională”, în *Biserica și Școala* (serie nouă), Arad, anul XCIX, 2018, nr. 9.

VESA, Pavel, “Protopopiatele arădene. Istoric și evoluție (1701-1918)”, în *Teologia*, Arad, anul VII, 2003.

VLĂDUȚ, Dumitru, “Revista arădeană Biserica și Școala”, în Marian PETCU, (coord.), vol. *Studii și cercetări de istorie a presei*, Editura “Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2008.

SURSE WEB

<https://basilica.ro>.

<https://bibliocanonica.com>.

<https://digital.bibliotecaarad.ro>.

<https://doxologia.ro>.

<https://ebooks.unibuc.ro>.

<https://nomocanon.com>.

<https://www.cdep.ro>.

[https://www.constituția.ro/constituțiile din România](https://www.constituția.ro/constituțiile_din_România).

<https://www.daco-romania-alba.ro>.

<https://www.historia.ro>.

[https://ziarul lumina.ro](https://ziarul_lumina.ro).